

ANADOLU TIBBİ FOLKLORUNDA TELKİNLE TEDAVİ VE BU ÇERÇEVEDE ŞEKİLLENEN EDEBİ VERİMLER

Elif Tuba TATAROĞLU¹

Özet

Geleneksel tıbbi uygulamalar, yüzyıllarca insanlığa hizmet etmiştir. Modern tıpla birlikte gelişen tedavi imkanlarının çokluğu, geleneksel tedavi uygulamalarını gölgede bıraksa da, bu uygulamalar Anadolu coğrafyasında varlığını hala devam ettirmektedir. İyi ve kötü telkinin hastalık üzerine tesiri modern tıbbın da kabul ettiği bir gerçektir. Folklorumuzda telkinle tedavi, kuralları kısmen çizilmiş bir gelenek aktarımı sayesinde belirli kişiler tarafından yapılmaktadır. İlk dönem Türkçe el yazması tıp kitaplarında da bahsi geçen bu uygulamalar dikkat çekicidir. Bu bildiride, yazılı kaynaklar ve bağlam merkezli halkbilimi kuramlarından performans teori yardımıyla son bir yıl içinde Anadolu coğrafyasından Adana, Samsun, Urfa, Sivas, Konya, Bilecik, Hatay, Ordu illerinden derleme örnekleri ışığında telkinle tedavi uygulamaları hakkında bilgiler verilecektir. Amaç, Türk kültürünün izlerini taşıyan halkbiliminin bu alanının tanınmasına katkı sağlamak, tedavi uygulamalarının folklorik yönlerine ve sosyolojik boyutuna dikkat çekmektir.

Anahtar Kelimeler: Tedavi, telkin, tıbbi folklor, gelenek, alternatif tıp.

TREATMENT BY SUGGESTIONS IN THE ANATOLIAN MEDICAL FOLKLORE AND THE FORMATION OF LITERATURE WORK ABOUT THIS ISSUE

Abstract

Classical medical applications have been supporting humanity for centuries. Treatment possibilities which developed with modern medicine couldn't erase classical treatments. These applications still exist in the Anatolian geography. It is accepted by modern medicine that good or bad suggestions have an influence on illnesses. In our folk treatment by suggestions is still actively done thanks to transferring traditions with partly agreed rules. It is interesting to see medicine books, written in old Turkish, conserving the applications stated.

---

¹ İstanbul Üniversitesi, Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı, e.t.tataroglu@hotmail.com

İn this handout/announcement information will be given through samples and written sources about treatment with suggestions within one year in the Anatolian cities Adana, Samsun, Urfa, Sivas, Konya, Bilecik, Hatay, Ordu with the help of performance theory which is a contextualized folk science theory. The aim is to make the folklore science, having its roots from the Turkish culture, more popular on this area.

Key Words: Treatment, suggestions, medical folklore, tradition, alternative medicine.

Giriş

Geleneksel tıp, kendine has folklorik uygulamalarıyla dikkat çekici bir araştırma alanıdır. Her yönüyle ortaya koymak mümkün olmasa da, tarihi kaynaklar ve Anadolu coğrafyasında Adana, Samsun, Urfa, Sivas, Konya, Bilecik, Hatay, Ordu yörelerinden derlenmiş sözlü kültür malzemelerinden istifade ile Anadolu tıbbi folklorunun *telkinle tedavi* yönüne ışık tutmaya çalışacağız. Kimi örnekler performans teori kuramının ilkeleri çerçevesinde serbest mülakat tekniği ile son bir yıl içerisinde yapılmış derlemelerden, kimisi ise diğer araştırmacıların yazılarından alınmıştır.

Yazılı kaynaklar ve derlemeler bize gösteriyor ki folklorumuzda telkinle tedavi, bu gün modern tıbbın ilgi alanına da giren, psikosomatik boyutu bulunan çok yönlü bir konudur. Özellikle cilt hastalıklarında yaygın olarak kullanılan bu tedavi uygulamalarıyla ilgili Anadolu coğrafyasında burada yazılanlardan çok daha fazla memorata rastlamak mümkündür. Ancak tedavi yerlerinin gayriresmi olması, ilgili kişilere ulaşmayı ve konuyla ilgili monografi çalışması yapmayı güçleştirmektedir.

Anadolu'da sağlık hizmetlerini yürüten kuruluşların yanında belli ritüellere göre hastalığı tedavi eden halk hekimleri ve onlara müracat eden hastalar bulunmaktadır. Müracat eden kişilerin gerçek sayısını elde etmek mümkün görülmemektedir. Çünkü pek çok kişi farklı kaygılarla buralardan şifa aradığını gizlemektedir. Bu kaygılar; “halk usulü tedavinin kocakarı ilaçlarından ibaret görülmesi, halk hekimliğinin önemli bir ayağı olan telkin destekli tedaviye itikatın (gönülden inanmanın) zayıflaması, eğitim seviyesinin yüksek olmasıyla bu tarz uygulamalara başvurmanın ters orantılı sayılması” şeklinde sıralanabilir.

Alanında uzman doktorların konuya yaklaşımı birbirinden farklıdır. Kimisi bazı folklorik tedavilerin hastalıkları daha da kötüleştireceği uyarısında bulunurken, kimisi de zararsız görmektedir. İyi telkini ise hastayı manevi yönden kuvvetlendiren bir motive aracı olarak kabul etmektedirler.

Araştırmalarda kırık-çıkıkçılar, iğneciler, yerli ebeler, hacamatçılar, muska yazanlar, okuyanlar, bakıcılar, yara ilacı yapanlar, çocuk ilacı yapanlar, diş çekenler-diş yapanlar, ocak olanlar, dağlama yapanlar gibi oldukça çeşitli halk hekimleri göze çarpmaktadır (Meriç, 2004:133). Tedavi uygulamaları ise birbirinden farklı ve çeşitlidir. Bunlar *maddi tedavi* ve *telkin destekli tedavi* şeklinde incelenebilir.

TEDAVİ UYGULAMALARI

Tedavi uygulamalarını iki ana başlık altında gruplandırarak incelemek, konuya bütüncül bakabilmeye yardımcı olacaktır.

I.MADDİ TEDAVİ

II.TELKİNLE TEDAVİ

2.1.Hastalığı Önlemek İçin Yapılan Telkin Destekli Tedavi

2.1.2.Muskalar

2.1.3.Üzerlikler

2.2.Hastalığı İyileştirmek İçin Yapılan Telkin Destekli Tedavi

2.2.1.Hastalığı Devretme Telkini

2.2.2.Hastalığı Cezalandırma Telkini

2.2.3.Hastalığı Kovma Telkini

2.2.4.Hastalığı Korkutma Telkini

Bu sınıflandırma altında inceleyeceğimiz uygulamaları anlamlandırabilmek için tedavi amaçlı kullanılan malzeme ve materyallere; bunların seçiliş sebepleri ve kullanım şekillerine de kısaca değinmek gerekir.

I.MADDİ TEDAVİ

Halk hekimlerinin çeşitli droglar kullanarak uyguladığı tedavilerdir. Drog, hastalık tedavisinde kullanılan bitkisel, hayvansal, madensel veya kimyasal ilaçlara verilen addır. Halk hekimliğinde bazıları telkin destekli olmak üzere pek çok drog kullanılmaktadır. Drogların

kullanılış şekli hastalığın türüne, hastanın yaşına ve cinsiyetine göre değişebilmektedir. Bu gün salahiyeti sorgulansa da ünü eksilmeyen kocaarı ilaçlarına, halkın deneye deneye tesirine itimat etmesinden yola çıkarak *yarı bilimsel hüviyetli ilaçlar* da denebilir. Nitekim halk bilgisinin tedavi edici kabul ettiği bazı droglarla, modern tıbbın önerdikleri birbiriyle örtüşmektedir(Demirhan,1979:8510).

Geleneksel tıp, uzun zaman tecrübelerinin ve kültürlerin yoğurduğu bir kaynak olması sebebiyle, ilaçlar hazırlanırken malzemenin neye göre seçildiğinin tatmin edici bir cevabı yoktur. Elde bulunan yazılı kaynaklardan ve derlemelerden hareketle sebepleri şöyle sıralayabiliriz:

Atalardan Aktarılan Bilgiler

Halk hekimliğiyle işigal eden kaynak kişiler, kullandıkları malzemenin niteliği ile ya da drogun kimyasal hüviyeti ile ilgili bilgi sahibi olmadıklarını, büyüklerinden nasıl öğrendilerse öyle tedavi ettiklerini ifade etmektedirler.

Kullanılan Malzemenin Hastalıkla Olan Şekil Benzerliği

Kullanılan malzemenin hastalıkla olan şekil benzerliği, halk arasında drogların isimlendirilmesinde sık sık karşımıza çıkar. Söz gelimi siğile iyi gelen mahmuza otuna halk arasında siğil otu, sıracı hastalığının tedavisinde kullanılan ota sıracı otu denilmektedir. Bunun yanında nar tanelerinin diş benzediği için diş tedavisinde kullanılması, cevizin beyinle olan benzerliğiyle hafızaya olan olumlu tesiri gibi örnekler de karşımıza çıkmaktadır(Tez,2010:140).

Çaresizlik Sebebiyle Elde Olan Malzemeyi Değerlendirme

Özellikle kırsal kesimde, doktor ve hekimin ulaşamayacağı yer ya da zamanlarda deneme yanılma yoluyla keşfedilmiş droglar da olabilir.

Drogların kullanılış şekilleri, terkipler, tedavi sonuçları ise, ayrı ve derinlikli bir araştırma konusudur.

II.TELKİNLE TEDAVİ

Bu başlık altındaki tedaviyi ikiye ayırabiliriz: tek başına telkin ve drog tedavisine destek olarak yapılan telkin.

Halk hekimleri çoğu uygulamalarında drogla tedavinin yanı sıra *telkinle tedavi* olarak adlandırdığımız, *hastalığı cezalandırma, devretme, korkutma, kovma* yoluna da başvurmaktadır. Telkinle tedavi uygulamaları, Anadolu coğrafyasında halihazırda yaşayan, sözlü kültür yoluyla nesilden nesile aktarılan bir halk bilgisidir. Telkin desteğinin hastanın şifa bulacağına inancını arttırmak için bir motivasyon kaynağı mı, yoksa tedavinin bir parçası mı olduğunu anlamak güçtür. Ancak son bir yıl içerisinde yaptığımız çeşitli derlemelerde gördüğümüz halk hekimleri, telkin desteği olmadan tedavi etmediklerini söylemektedirler. Sonucun somut, ispatlanabilir, ulaşılabilir bir veri olmaması, aksi durumda neyin ortaya çıkacağı hakkında yorumda bulunmayı zorlaştırmaktadır. Bu sebepten, tedavi uygulamalarına telkin destekli tedavi demek uygundur.

Telkin tedavisi ile ilgili en bilinen yerler *ocak*lardır. Belli bir hastalığın tedavisinde şifa verecek telkin bilgisine sahip kişiler, daha doğrusu aileler, çoğu yerde ocak olarak tanınır ve bilinirler. Bu ocaklar; sarılık ocağı, temre ocağı, siğil ocağı vb. gibi tedavisi yapılan hastalıkların adı ile anılmaktadır. Ocak olan ailenin tedavi ile meşgul olan ferdine ise; *ocaklı* veya *ocak* adı verilmektedir. Ocak olan kimse tedavi etme kudretini herhangi bir eğitim ve öğretim yoluyla, diploma karşılığı elde etmez(Üçer,1973:3). Bu bilgileri ocaklının uygulamalarına şahit olmuş-genellikle- onunla kan bağı bulunan kimse *el alma* yoluyla öğrenir ve uygulamaya başlar. Ocaklılarının tedaviye başlama hikayeleri ilginçtir. Kimi ocaklı, mensup olduğu sülalenin ocak olduğunu bilenlerin hatırlatması ya da ısrarıyla, kimisi hastalığına çare bulamayanlara yardım etmiş olayım düşüncesiyle bu işe kalkışmış, devamında halkın teveccühüyle yoluna devam etmiştir. Ekserisi ücret talebinde bulunmamaktadır. Kimisi kesinlikle bir şey istemediğini, bunu Allah rızası için yaptığını söylerken, kimisi de bazı yörelerde *çerilik* denilen, gelen kişinin içinden geldiği için verdiği armağanlara ses çıkarmamaktadır(Araz:1995, 159).

Telkin destekli tedavide belli günler, sayılar ve tekrarlar önemsendir. Bu günler genellikle Çarşamba ve Cumartesi, sayılar ise; üç, yedi, dokuz gibi tek sayılardır. Bunun neye dayandığı üzerine kafa yormadan yoluna devam eden bir gelenek göze çarpmaktadır. Kabul edilmiş tekrar, sayı ve günler haricinde yapılan tedavilerin olumlu sonuç vermeyeceğine inanılır (EROL, Halime;13.8.2012'de yaptığımız görüşme.)

Zarar vermeyecek tedavi uygulamalarına iltifat daha fazladır. Sözelimi, elde çıkan siğil, yüzde çıkan temre doktordan evvel ocağa gösterilir. Bu, ocaklı aileyi bilen kişi tarafından öylesine sıradan ve teklifsiz ifade edilir ki, inanmadığını ifade eden hasta bile sırf merakı yüzünden gidebilir. Sarp, ulaşımı zor, doktor bulunmayan beldelerde bu tarz uygulamalar daha canlıdır. Böyle olmayan yörelerde de tedavi sonrası görülen iyileşmeler halkın bu uygulamalara teveccühünü diri tutmaktadır. Halihazırda resmiyeti olmasa da rastgele bir duvara el yordamıyla yazılmış “*bel çekilir*” “*yanıkçı*” “*çıkıkçı*” gibi ifadeler, telefon numaraları görülebilir. Bu işi yaptığını saklamayıp tabela bastıranlar da mevcuttur.

Telkin destekli tedavi, psikolojinin de kabul ettiği bazı gerçekleri içinde barındırmaktadır. İspatlanmış tıbbi sonuçlara göre, dua ve iyi telkin hastalıkların iyileşmesinde olumlu yönde katkıda bulunmaktadır (Aslantürk,2005:1799). Ancak, hazırlanan ilacın ya da yapılan telkinin tesir etmediği durumlar da olabilmektedir. Derlemelerden elde ettiğimiz bilgilere göre itikat etme; yani inanma, tedavinin olumlu sonuç vermesi için çok önemlidir. Bir tedaviden olumlu sonuç alınmaması; tedavi edenin ya da tedaviye gelen kişinin *tam itikat etmemiş* olmasına bağlanır. İnanmadığı halde olumlu netice alıp şaşırın hastalar da çoktur. Böylesi durumlarda eşe dosta tavsiyeler çoğalmakta, ocak kişi “*nefesi kuvvetli, tükürüğü mübarek, ağzı dualı, ihlaslı*” gibi ifadelerle taltif edilmektedir. Şayet hasta olumlu sonuç almamışsa ocaklı hastayı kendisi çağırmadığı ve tedavinin olumlu sonuç vereceğine dair kesin söz vermediği için bundan rahatsızlık duymamakta, yeni gelen hastalara bildiğini uygulayarak yoluna devam etmektedir.

Halk hekimliği konusunda bilgisi olanların, özellikle ocak olan kimsenin tedavi yöntemlerini, uygulamalarını, pratiklerini kendisinden sonra devam edebilmesi için bir başkasına aktarmasına *el verme*, bunu kabul etmeye de *el alma* denir. El alma, ocaklının iznine tabidir.

Ocaklının el verdiği kişiler;

- Ocağın çok güvendiği ve kendisinden sonra bu işi devam ettirebilecek kimse,
- Ocak olan kişinin kendisinden küçük kardeşi,
- Ocak olan ailenin baba evinde kalacak olan erkek evladı,
- Akrabalık bağı olup el almayı talep eden kişi,
- Akrabalık bağı olmasa da el almayı talep eden herhangi birisi olabilir.

Bazı ocaklarda ocaklı tarafından kendisine el verilmiş aynı soydan gelen birden fazla ocaklı bulunabilir.

El alma hadisesi bundan farklı olarak sözlü kültürde başarılı kimselere söylenen “Benim çocuğa da bir el versen!” yahut birinin becerikliliğine övgü sadedinde “O falancadan el almış” ifadeleriyle karşımıza çıkmaktadır.

El verme hadisesi ise Anadolu'nun farklı coğrafyalarında değişik şekillerde olabilmektedir:

Mersin’de;

-El verecek olan evin büyüğü, elini üç defa: “El alacak kişiye!” diyerek uzatır. El alacak kişi de her defasında: “Aldım kabul ettim” der. Bundan sonra el veren kişi, el alanın üzerine üç defa tükürür ve arkasını sıvazlar. Böylece el alan kişi, ocak olma yetkisine sahip olur.

-El verecek kişi avucunun içine tükürerek “Benim elim senin elin olsun” der. El alan kişi bu avucu yalar. (Alptekin,2011:146)

Samsun’da;

-El veren kişi, dualar okuyarak, el alan kişinin ağzına tükürür (HACIOĞLU, Ayşe; 13.2.2013’te yaptığımız görüşme).

Hatay’da;

-Ocak olan kişi el almak isteyene hastalıkla ilgili duayı öğretip: “Oku yavrum, güle güle oku sana el verdim” der (DURAN, Mustafa; 5.1.2013’te yaptığımız görüşme).

Bu gibi el verme ritüellerinin yanında ocaklı tarafından herhangi bir telkinde bulunulmasa da, o kişi vefat ettikten sonra aralarında kan bağı olan kimseler hasta tedavi edebilirler.

Telkinle tedavi, bu bilgiler göz önünde bulundurularak hastalıktan önce telkin ve hastalık sonrası telkin şeklinde iki başlıkta incelenebilir.

2.1.Hastalığa Önlemek İçin Yapılan Telkin Destekli Tedavi

Hastalıkları telkin gücüne sahip eşya ve sözlerle önleme inancını bu kategoride değerlendirmek mümkündür. Bu tedbir anlayışını - kullanılan materyallerin içeriği, uygulama, sonuçlar gibi pek çok konuda farklılıklar olsa da- günümüz koruyucu sağlık hizmetlerine

benzetmek mümkündür. Tıbbi folklorde pek çok hastalığın nazardan, büyüden olduğuna inanıldığı için, kullanılan materyal de ona göre şekillenmiştir. Bu doğrultuda Anadolu’da hastalıktan korunma amaçlı kullanılan pek çok nesne vardır. En bilinenleri, nazarlıklar, muskalar ve üzerliklerdir.

Halk arasında pek çok hastalığın, özellikle sonu ölümle biten hastalıkların sebebinin nazar olduğuna inanılır. Manevi bir güç aktarımı ile olumsuz tesir altında kalma şeklinde bilinir.

Nazarlıklar; nazarın olumsuz tesirlerini kırdığına inanılan nesnelere dir. Sözlü kültürümüzde göze gelecek kadar bilinirliği olan ve dikkat çeken insanların küçük hata ve kusurları için “*O da onun nazarlığı*” ifadesi kullanılır ki, nazarlığın haset edenlere engel olması için dikkat dağıtan bir nesne olarak kabul edildiğini gösterir. Bu nesnelere folklorumuzda geniş yer tutar. Bunlar, güç aktarımı da sayılabilecek hayvanlara ait bir takım uzuvlar (diş, boynuz, kemik vs.), bazı hayvanlar (salyangoz, kaplumbağa, deniz böceği, karınca) ya da sağlık ve şans getirdiğine inanılan taşlar (akik, firuze, mercan, turkuaz) olabilir (Geleş, 2008:1088). Nazarlık olarak, içinde beyaz katmanlı yuvarlak desen bulunan, şekliyle gözü andıran mavi cam boncuklar yaygındır. *Nazar boncuğu* denilen bu boncukların dikkat çekici renk ve şekilleriyle ilk bakıldığında dikkati üzerine topladığına inanılır. Nazar boncuğu Anadolu’da *göz boncuğu* olarak da bilinir. Geçmişten günümüze kullanılmıştır.

Korunma amaçlı telkin tedavisi için kullanımı en yaygın materyallerden olan *muska* ve *üzerlikler* ise diğer nazarlıklardan farklı olarak dua sözleri ve tekerlemeler eşliğinde nazara, büyüye, dolayısıyla hastalığa karşı telkin olarak kullanılır.

2.1.1. Muskalar

Muskalar, hastalıklardan ve ölümlerden korunmak için bu işin ehli sayılan kişiler tarafından yazılmış genellikle üçgen şeklindeki kolye uçlarıdır. Suyu değdiğinde ıslanmaması için, balmumu ile hazırlanmış muşambalara sarılır. Muskalar, büyü metinleri içerip kötü niyetli kişilerce de kullanılmıştır. Bu sebepten hastalananların, vefat edenlerin, boşananların hikayeleri efsanevi bir havayla halk arasında hala anlatılmaktadır. Muskalar vafi (koruyucu) ve şafi (tedavi edici) olarak iki kısımdır. Bir muska örneğinde şunlar yazılıdır:

“*Her kim bu muskayı üstünde taşısa ve suyunu içse yetmiş iki türlü derde şifadır, Yemliha, Mekselina, Mislina...Kıtmir. Euzubikelimatillahi minşerri ma halake la havle vela kuvvete illa billahil aliyyilazim*”

Muska içinde Kalem Suresi, Nas Suresi, Felak Suresi, Ayetel Kürsi gibi muhafaza duaları bulunabildiği gibi, ilgili hastalığa hitaben yazılmış korkutma ve uzaklaştırma sözlerine de rastlanmaktadır: ‘*Sıtma, bunu tutma!*’ gibi (Geleş,2008:1088). Burada inancın etkisini göz ardı etmemek gerekir. Konuyla ilgili derlediğimiz örnek, bu durumun güzel bir göstergesidir:

Rize köylerinden birinde Maviye Nine hasta olur. Sıtma olmuştur. Ağzı dualı saydığı bir torununa muska yazmasını söyler. Torunu ninesini kırmamak için bir muska hazırlar. İçine şunları yazar:

“*Sıtma,
Maviye 'yi dutma!
Tutarsan günağuma,
Tutmazsan günağuma!*”

Maviye Nine bir zaman sonra “*Allah senden razı olsun evladum, hiç ağrum kalmadı*” diye teşekkür eder. Torunu bunu arkadaşlarına anlatır, ninenin haberi olmadan onunla eğlenirler (AZAKLI, İbrahim Hakkı; 2006’da dinlediğimiz anektod).

Aslında bir muska çeşidi olan cevşenin kullanımı da oldukça yaygındır. Cevşen, Hz. Ali (r.a.)’nin torunu Zeynülabidin (r.a.)’ den rivayet edilmiş bir muhafaza duasıdır. Her birisi Allah’ın(cc) isim ve sıfatlarından on tanesini ihtiva eden yüz bölümden meydana gelir. Kaynaklara göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) çetin geçen bir savaş sırasında -bir rivayette Uhud Savaşı- üzerindeki zırh kendisini fazlasıyla sıktığı sırada ellerini açarak Allah (cc) dua etmiş, bunun üzerine gök kapıları açılarak Cebrail gelmiş ve “*Ey Muhammed! Rabbin Sana selam ediyor ve üzerindeki zırhı çıkarıp bu duayı okumanı istiyor. Bu dua hem Sana hem de ümmetine zırhtan daha sağlam bir emniyet sağlayacak.*” demiştir (Aydüz,2005:3). Bu rivayetten hareketle cevşenin kişiyi nazardan ve başa gelebilecek bela ve kötülüklerden *zırh gibi* koruduğuna inanılır.

Bir başka rivayete göre İbrahim Peygamber’i ateşe attıkları zaman bir bülbül ateşi söndürmek için gagasıyla su taşır. Ona böyle su taşımayla ateşin sönmeyeceğini, boşuna gayret ettiğini söyleyenlere; “*Tarafım belli olsun*” der. Ateş serin ve selametli olup, odunlar güle dönünce, Allah-u Teala tarafından bülbüle bu yaptığına karşılık ne mükafat istediği sorulur. O da “*Bu güne kadar Rabbim’in doksan dokuz ismini bilirdim. Bin bir ismini de bilmek isterim.*” der. Böylece bin bir ismi öğrenen bülbül her seherde bunları zikretmeye başlar. Bu bin bir isim, cevşen namıyla bilinen duadır.

Cevşen Anadolu’da muska olarak, ferman şeklinde metalik kolye uçları, deri küçük çanta şeklinde muhafazalar ve daha pek çok obje içinde taşınmaktadır. Ayrıca okunmak üzere kitap şeklinde basılmıştır.

2.1.2.Üzerlik

Üzerlik Orta Anadolu’da yaygın olarak yetişen, kapsül şeklinde meyveleri bulunan bir senelik otsu bir bitkidir. Üzerliğin fosfatça zengin topraklarda, özellikle mezarlıklarda yetişmesinin onun nazara karşı koruyucu olarak görülmesiyle ilgisi bulunabilir. Çünkü Anadolu’ da pek çok ölümün nazardan olduğuna inanılır (Üçer,1972:4).

Üzerlik iki şekilde nazara karşı kullanılır. Birincisinde yaş üzerlik ipe dizilerek pano şeklinde evin duvarlarına asılır. Dizen kişinin maharetine ve sanatsal anlayışına göre şekillenen bu panolarda çeşitli kumaş parçaları, püsküller kullanılabilir. İkincisinde ise kuru üzerlikler yakılarak tütsüleme yapılır.

Üzerlikle ilgili inanışları şöyle sıralayabiliriz:

-Üzerinde mavi beze sarılmış üzerlik, okunmuş çörek otu, şap, ince elek unu, sarımsak, tuz, kara sakız gibi yedi maddeyi bulunduran kimseye nazar değmez. (Bahsi geçen diğer maddeler de nazara karşı koruyucu olarak bilinir.)

-Köküyle koparılmış üzerliğin evin duvarına asılması evi zararlı dış etkilerden korur.

-Yedi çift bir tek, yani on beş adet üzerlik alınır. Üç ihlas bir fatiha okunur. Yakılarak yapılan tütsü iç sıkıntısını giderir. Üzerlik tütsüsü yapılırken tekerlemeler söylenir (Üçer, 1972:3-4).

-Üzerliğin ateşe atılmasıyla üzerlik çatlar ve ses verir. Kendisine nazar değdiğine inanılan ya da nazar değmesi muhtemel kimsenin başı, kolları ve ayaklarına dumanın teması sağlanır. Bu sırada tekerlemeler de söylenir (Emeksiz,1998:234).

Üzerlik tütsüsü yapılırken söylenen bazı tekerlemeler şunlardır:

İstanbul’da;

Üzerliksin havasın

Her dertlere devasın

Ak göz kara göz

Mavi göz yeşil göz

*Sarı göz ela göz
Hangisi nazar etmişse
Onların nazarını boz*

*Elemtere fiş
Kem gözlere fiş
Üzeliği çatlasın
Nazar eden patlasın (Bayrı,1972:107).*

*Konya'da;
Üzerliksin yüz bin eyliksin
Dağlarda biter evlerde tütersin
Dertlere dermansın hastalara şifasın
Gelsin üzerlik gitsin nazarlık*

*Yüzerlik yüzbin erlik
Gitsin nazarlık gelsin güzellik
Elleşenin melleşenin
Yir yüzünde gaynaşanın
Bin ağanın bin paşanın
Petlesin çıksın gözü
Kötü gözüle bakanın
Altmış yitmiş çıkmış gitmiş
Altmış yitmiş çıkmış gitmiş
Altmış yitmiş çıkmış gitmiş (Emeksiz,1998:231).*

*Sivas'ta;
Üzerliksin, yüz paralıksın,
Kırlarda biten evlerde tütensin.*

*Üzerliksin, yüzbin eyliksin,
Hastalık bitsin, sağlık gelsin.*

Üzerlik yüzbin eylik,

Yüzbir dertlere devadır.

*Üzerliksin, alasin,
Her dertlere devasin.*

*Elemtere fiş,
Kem gözlere şiş.*

*Üzerlikler çatlasın,
Nazar eden patlasın (Üçer,1972:3-4).*

Bunun yanında Anadolu geleneksel tıbbında üzerliğin doğrudan drog olarak kullanıldığı terkipler de vardır. Buna göre; tohumları kaynatılarak içilirse, balgamı keser. Birer parça yenirse mide ağrılarına iyi gelir (Yardımcı,1970:82).

2.2.Hastalığı İyileştirmek İçin Yapılan Telkin Destekli Tedavi

Hastalığın cinsine göre değişen geleneksel tedavi uygulamalarında ortak nokta hastalığı canlıymış gibi muhatap alıp konuşmadır.

2.2.1.Hastalığı Devretme Telkini

İstanbul'da;

-Sıtma olmuş hastanın tedavisinde üç yeşil kağıttan birisine *sıtmanın anası*, ikincisine *sıtmanın babası*, üçüncüsüne *sıtmanın kendisi* ibareleri yazılır. İkinci ezanı okunurken birinci gün *sıtmanın anası*, ikinci gün *sıtmanın babası*, üçüncü gün *sıtmanın kendisi* yazılı kağıtlar ateşe atılır. Dumanyla hasta tütsülenir. Bir pamuk ipliği yedi kat bağlanarak hastadan sonra o tütsülenir. Bu iplik hastanın boynundan geçirilerek yedi defa düğümlenir. Böylece hastalığın iyileşeceğine inanılır (Bayrı, 1972:107)

Tarihte Mütercim Asım Efendi'nin **Burhan-ı Katı** kitabında; "Rište-i teb, duhter-i nabaliğa eğirdiği ipliktir. Isıtma def'i için üzerine efsun edip birkaç düğüm dügerler, ısıtma tutan kimsenin gerdenine geçirirler" şeklinde tarif edilen iplik, bu bilgi ile örtüşmektedir (Koncu,2005:696).

Sivas'ta;

-Elinde siğil olan kişi ayın ilk çarşambası üç ihlas suresi ve bir fatiha suresi okuyarak bir iğde dalı kırar, ardından: *“Bu dal burada nasıl kuruyorsa siğil de ellerimde kurusun!”* der (Üçer,1973:4).

Osmaniye’de;

-Siğil sayısı kadar yemeklik buğday ipe dizilir. Üzerine üç ihlas bir fatiha okunur. Ezan duyulmayan bir yere atılır. O buğday çürüdükçe siğiller de çürür (KAYA, Emine; 19.4.2013’te yaptığımız görüşme).

2.2.2.Hastalığı Cezalandırma Telkini

Sivas’ta;

- Dudağında uçuk olan kişi, biraz kül alır ve:

“Uçuk uçuk uçbuçuk, uçuk beni belledi, ben uçuğu külledim” diyerek, uçuk üzerine basar (Üçer,1973:4)

-Uçuk çıkan hasta sabah kalkar ve *‘Uçuk beni belledi, ben uçuğu külledim!’* der ve yaraya kül basar (Aşkun,2006:261).

2.2.3.Hastalığa Kovma Telkini

Balıkesir’de;

-Yüzlerde, saçlar arasında mor mor , küçük küçük inciye benzeyen çibanları olan hasta ocak olan kadının yanına oturur. Ocaklı hastaya bakarak: *“Bir iki üç dört beş altı yedi, kalk göç buradan, yerin yedi kat dibine git!”* der ve ara sıra sağına soluna tükürür. *‘Kalk git’* diye hastaya değil hastalığa der(Salman,1948:55).

Tarihte Türkçe tıp kitaplarından **Yadigar**’da telkin destekli tedavi uygulamalarıyla ilgili örnek bilgiler vardır. Bahsedilen uygulamanın bir benzeri bu gün ocaklarda hastalığa karşı yapılan kovma telkiniyle benzeşmektedir. İlk dönem Türkçe tıp yazmalarından olan bu eserde temre hastalığı için telkin destekli le tedavi uygulamalarına örnek olarak şu bilgiler verilmiştir:

“...Ol eyegüyi yıl yitdükten sonra eve getüreler ucını gızdıralar demregünün üzerine süreler sürerken göç göç seni yaradan Allah aşkına göç adem avazı işidilmez yire göç it onu işidilmez yer göç diye andan eykünü saklaya yarındası gice il yattuğundan sonra yine eyegünün ucını kızdurub ol demregüye süre böyle diye üç gice böyle ide andan ol eyegüyu

avval aldığı yire ilte bulduğu gibi yirine koya arduna bakmaya gide ol demregü kuriya gide” (Tokaç,2000:81).

Günümüz türkçesi ile:

O eğeyi rüzgar gittikten sonra eve getirsinler ucunu kızdırsınlar temrenin üstüne sürsünler. Sürerken: “*Göç göç, seni yaratan Allah aşkına göç! Adem avazı işitilmez yere göç et, işitilmez yere göç et!*” desin. Kalanını saklasın, ertesi gece herkes yattıktan sonra yine eğenin ucunu kızdırıp o temreye sürsün. Üç gece böyle yapsın. O eğeyi önceden aldığı yere iletsin, bulduğu yere koysun. Ardına bakmadan gitsin, o temre kurusun gitsin.

2.2.4.Hastalığı Korkutma Telkini

Bilecik’te;

-Temre hastalığı olan kişi ocaklıya gelir. Ocaklı metal bir materyali yaranın üstüne değdire değdire okur. Ocaklı, metalin soğuğu ile yaranın ürküp korkacağı, böylece hastanın daha çabuk iyileşeceğini belirtmektedir (EROL, Halime; 13.8.2012’de yaptığımız görüşme).

Elazığ’da;

-Yüzünde çıban yarası olan kişi ocaklıya gelir. Çakmak taşı denilen iki taş parçası yüzde bulunan yaraya doğru üç defa çakılır. Ortaya çıkan ateş parçalarının hastalığı korkutup kaçıracasına inanılır(Araz,1995:159).

Isparta’da;

-Akşış (gelincik) veya çengi yeli (şişlik) olan kişiyi ocaklı ‘tutar.’ Tutma yapılan hasta bir müddet sonra iyileşir. Bu uygulama şöyle gerçekleşir:

Ocaklı: “*El benim elim değil Culla karının eli, Erenler evliyalar deyi dutarın. Ak gözden, gök gözden, kötü gözden, içeriden, dışarıdan, ardından, önünden, söylemişler deyi dutarın. Nazara dutarın, ilancığı dutarın. Akşışe, kızıl yele, çengi yeline dutarın. Bismillah. Gelmiş, geçmiş, çıkmış, gitmiş olsun!*” der. Elindeki bıçağı hastanın başına, arkasına, omuzlarına, bütün gövdesinde gezdirerek elinden hiddetle yere atar. Hastanın sırtını, başını, şakaklarını iki eliyle sıkar ve masajlar, kollarını önden çaprazlayarak ayağa kalkar ve arkasına geçer. Bir dizini hastanın beline dayar, ellerinden tutarak belini kütletir. Böylece *tutma* gerçekleşmiş olur(Kum,1941:273).

Samsun’da;

-Urfe hastalığı olan kişi, ocaklıya gelir ocak hastalığına okurken hasta sorar: “*Ne yapıyon?*” Ocaklı cevap verir: “*Urfe boğiyim. Boğiyim mi?*” Hasta cevap verir: “*Boğ gitsin!*” Böyle söyleye söyleye ocaklı yaranın etrafını kalemle çizer ve bir yandan da özel dualar okur. Hasta üç hafta Cumartesi günleri gelir gider. Böylece bir müddet sonra hastalığı geçer (HACIOĞLU, Ayşe ; 13.2.2013’te yaptığımız görüşme).

SONUÇ

Tıbbi folklorumuz da diğer pek çok halk bilim uygulamalarında olduğu gibi geleneğin güncellenmesi ve nesilden nesile aktarılması yoluyla canlılığını muhafaza etmektedir. Birbirine benzeyen, ancak birebir örtüşmeyen bu bilgiler, meselenin geniş alanlara yayıldığına göstergesidir. Bu çok yönlü konu, tıp doktorları tarafından da araştırılmaktadır. Bazı hastalıklarda tıbbi olarak zararsız sayılan ve bir müddet sonra geçeceği söylenen virüsler gerçekten telkinden dolayı mı , kullanılan drogun tesiriyle mi, tedavi edenin- hastanın inanmasıyla mı, yoksa bunlardan herhangi ikisinin birlikteliği sonucu mu ortadan kalkmaktadır? Bu gibi soruların kesin cevabı bulunamasa da, herhangi bir drogun yahut hastalığın merkeze alınmasıyla yapılacak araştırmalar, daha güvenilir başvuru kaynakları olacaktır.

Burada incelediğimiz örnekler bize Türk kültürüne ait değerler hakkında da ipucu vermektedir. Sevilmeyen, istenmeyen hastalığa kızma, daha çok yayılmaması için etrafını çizip hapsedme, ani ve sert uygulamalarla hastalığın gözünü korkutma, mukaddes değerler ve duaları şefaatchi ederek hastalıkla konuşma gibi yaklaşımlar ışığında topluma ait terbiye metodlarını da sezinlemek mümkündür. Anadolu’da toplumun huzurunu kaçıran kimse ile önce konuşulması, sonra araya hatırlı kişilerin koyulması, hala düzelme yoksa gözünün korkutulması veya uzaklaştırılması gibi yazılı olmayan uygulamalar vardır. El alma- el verme ritüellerinden akrabalık ve aile içi ilişkilerde bağlılık ve sürekliliği; herhangi bir ücret talebinde bulunmadan tedavi etme gayretinden toplumdaki yardımlaşma duygusunun kuvvetini görmek mümkündür.

Bütün bunlardan yola çıkarak şunu söyleyebiliriz: Türk halk kültürünün bu yönü, folklorik olduğu kadar sosyolojik ve edebi yönden incelenmeye değerdir. Halk bilgisi hayatın içinde kendine yer bulduğu ölçüde sözlü ve yazılı edebiyata yansımaktadır. Bunun

gerçekleşebilmesi için, bir gelenek aktarımı içinde yoluna devam eden halk bilimin bu alanında yapılacak derleme ve monografi çalışmalarına ihtiyaç vardır.

Değerlerin kaybolmaması için gösterilen her gayret takdire şayandır.

KAYNAKÇA

ALPTEKİN, Ali Berat (2011) **Halk Bilimi Araştırmaları**, Ankara, Akçağ Yay.

ALTAN, Selim (2000), **Manisa Tıp Folklorü**, İzmir, Akademi Kitabevi.

ARAZ, Rıfat (1995), **Harput'da Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay.

ASLANTÜRK, Hümeyra (2005), "*Duanın İnsan Sağlığı Üzerine Etkisi*", **38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı**, İstanbul, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay., C.III, s.1797-1800.

AŞKUN, Vehbi Cem (2006), **Sivas Folkloru**, Sivas, Sivas Valiliği Tarih ve Kültür Araştırmaları Merkezi Yay., C.II.

AYDÜZ, Davut (2008), **Hizbul Envari'l-Hakaiki'n-Nuriyye (Büyük Cevşen Meali)**, İstanbul, Define Yay.

BAYRI, Mehmet Halit (1972), **İstanbul Folkloru**, İstanbul, Eser Yay.

ÇOBANOĞLU, Özkul (2002), **Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş**, Ankara, Akçağ Yay.

EMEKSİZ, Abdulkadir (1998), "*Türk Halk Kültüründe Üzerlik*", **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, İstanbul, İ.Ü. Yay.,s. 229-242.

GELEŞ, Fadime (2008), "*Osmanlı Mistik Yaşamında Tıbbi Yansımalar*", **I. Uluslararası X. Ulusal Tıp Tarihi Kongresi**, Ankara, C.II, s.1082-1091.

KONCU, Hanife (2005), "*Klasik Türk Şiirinde Bazı Tedavi Yöntemleri*", **38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı**, C.II, s.687-698.

KUM, Naci (1941), "*Halk Hekimliğinin Ruhi Tedavi Şekillerinden Ayşe Abanın Tutması*", **HBH**, S.120, s.272-273.

MERİÇ, Mürüvvet; ELÇİOĞLU, Ömür (2005), "*Halk Tebabetinin Çocuklara Yönelik Uygulamaları*", **I. Halkbilim Sempozyumu Bildirileri**, Eskişehir, Osmangazi Üniversitesi HAMER Yay., s.133-143.

RIFAT, Araz (1995), **Harput'da Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay., Ankara, 1995.

Salman, Mustafa, (1948), **Halk Hekimliği, Halk Veterinerliği**, Ankara, Ulus Basımevi.

TANYU, Hikmet (1982), “*Fatma Anamız (Fadime Anamız) ve El İle İlgili İnançlar Üzerine Kısa Bir Araştırma*”, **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri-Gelenek Görenek ve İnançlar**, Ankara, MFAD Yay., C.IV, s.479-495.

TEZ, Zeki (2010), **Tıbbın Gizemli Tarihi–Semboller, Büyüler ve Ritüeller Eşliğinde Şifa**, İstanbul, Hayy Kitap Yay.

TOKAÇ, Mahmut (2000), “*İlk Dönem Türkçe Tıp Yazmalarında Cilt Hastalıkları ve Tedavileri*”, İÜ Sağlık Bilimleri Enstitüsü Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, yayınlanmamış doktora tezi (Danışman: Prof.Dr.Ayten Altıntaş), İstanbul.

ÜÇER, Müjgan (1973), “*Ocaklar*”, **Sivas Folkloru**, S.8, s.3-5.

ÜÇER, Müjgan (1973), “*Üzerlik*”, **Sivas Folkloru**, S.6, s.3-6.

YARDIMCI, İlhan (1970) , **Şifalı Bitkiler ve Halk İnançları**, İstanbul, Lokman Yay.

KAYNAK KİŞİLER

AZAKLI, İbrahim Hakkı (2006), Rize doğumlu, üniversite mezunu, öğretmen. 2006’da dinlediğimiz anektod.

DURAN, Mustafa (2013), 1928 Hatay doğumlu, okuma yazması var, çiftçi. 5.1.2013’te yaptığımız görüşme.

EROL, Halime (2012), 1954 Bilecik doğumlu, ilkokul mezunu, ev hanımı. 13.8.2012’de yaptığımız görüşme.

HACIOĞLU, Ayşe (2013), 1955 Samsun doğumlu, ilkokul mezunu, ev hanımı. 13.2.2013’te yaptığımız görüşme.

KAYA, Emine (2013), 1982 Osmaniye doğumlu, üniversite mezunu, öğretmen. 19.4.2013’te yaptığımız görüşme.